

LANDSKAPS ARKEOLOGERNA

KULTURMILJÖVETARE OCH KUNSKAPSFÖRMEDLARE
I RIKSTÄCKANDE SAMVERKAN
www.landskapsarkeologerna.se

Rapport 2017:21

Gerhard Flink

Fornvårdsrådgivning

STOCKHOLMS LÄN

Säsongen 2017

Omslagsbild: Fornstigen i Huddinge medför skogsavverkning. Allmänheten informeras.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	4
Fornvårdsseminarium	5
Fornvård i fält under vårsäsongen	5
Betesvård under sommaren	6
Maastricht	6
Många höstbesök	6
Arbetsanvisningar	8
Fornvårdande kommuner	9
Prognos	12

Sammanfattning

Säsongen inleddes tidigt med fältbesök på Jordbrogravfältet redan i slutet av januari. Där pågår ett värdefullt vårdprojekt där så småningom detta Sveriges största äldre järnåldersgravfält kommer till sin rätt.

Ett fornvårdsseminarium i slutet av april höjde intresset för fornvård i kommunerna. Ett allmänt intryck från hela säsongen är att allt fler kommuner nu tar ansvar för sin fornvård. Idag är 23 kommuner på något sätt engagerade. Dock är själva organisationen spretig som tidigare. Hälften av kommunerna har någon form av antikvarisk kontakt som engageras i fornvård men i övriga kommuner drivs fornvård genom biologer, ekologer och tjänstemän med annan inriktning. Liksom tidigare handlar konceptet om att odla intresse hos lämpliga personer som då kan påverka inom den politiska sfären.

Antalet objekt ökar stadigt och nu är omkring 200 objekt under någon form av vårdinsatser. Bredden i det historiska urvalet är stor men fortfarande överväger de talrika förhistoriska gravfälten. Ristningar, ruiner, bytomter, fornborgar, skanslämningar, stora husgrunder, stensträngar, hägnader och äldre järnvägsbank kompletterar de traditionella vårdobjekten.

Vad gäller själva fältarbetet är bredden också stor. I flera kommuner kan egen arbetskraft anlitas och utföra bra fornvård. De flesta anlitar dock externa entreprenörer och där gäller att man kan definiera arbeten och klara kontinuitet. För de bästa projekten svarar nog de fyrbenta fornvårdarna och de ökar också trivselfaktorn. Speciellt glädjande är planerna på att få till stånd kobete på det sedan länge försummade Mellanjärva gravfältet i Solna som nu är initialt avverkat och röjt. Fortsatt glädjande är också hjortbetet på den stora inhägnaden i Upplands Väsby. Detta har väckt berättigat intresse och en regnig och kall lördag i oktober samlades talrika natur- och kulturintresserade deltagare från Svenska Naturskyddsföreningen för att se och uppleva hjortparkens fornlämningar och se en skymt av de skygga dovhjortarna.

Beståndet av snabbväxande barrträd på Jordbrogravfältet avverkas nu successivt. En förhållandevis grov tall är bara omkring 30 år gammal. Detta visar hur viktigt det är med kontinuerlig skötsel på de vårdade fornlämningarna.

Fornvårdsseminarium

För att höja status och engagemang anordnades under våren ett seminarium om fornvård. Kultursvarig i Vallentuna E Åberg organiserade seminariet och olika exempel på kommunal fornvård redovisades. Den myndighetsspecifika aspekten redovisades genom länsstyrelsen A Åkermark-Kraft. De skilda förhållningssätt som kom fram blev för många inspirerande och de informella kontakter som togs gjorde att allt fler kan ha blivit engagerade. En viktig del i det uppdrag som innebär rådgivning vad gäller metoder etc kommer ofta att övergå i allmänna resonemang om fornlämningar och de värden som finns i kulturlandskapet. Sådana ämnen kom givetvis att präglade seminariedagen som en följd av ämnesdiskussionerna.

Fornvård i fält under vårsäsongen

Fornvård inleddes strax efter seminariet med en nystart i Huddinge kommun där kommun-ekologen T Laantee redovisade planering för en fornstig genom kommunen med anslutning till Huddingeleden och Göta Landsväg. Detta projekt verkade från början lovande och kom också att bli så. Ytterligare en nytillkommande kommun blev kort därefter Sollentuna som har ett antal fina vårdobjekt som löpande åtgärdas. Stockholms kommun, Spånga var också tidigt ute och där är hembygdsföreningen mycket engagerad och deltog i planering för vård vilket senare vi återkom till med det fina Lunda området med Hollingers Hög som tycks vara mycket känd i trakten.

Ett flertal av redan engagerade kommuner besöktes men ytterligare en ny kommun var Danderyd som avser lyfta fram en lämning från historisk tid. Man har engagerat hembygdsföreningen till att ta fram informationsskyltar för en sträcka av nedlagd järnväg. Roslagsbanans del från Djursholms Ösby-Eddavägen-Svalnäs är nedlagd sedan länge men banvallen med delvis bevarade byggnader och perronger avses vårdas som promenadled och friluftsspår. Liksom de delar av den militära Norra Fronten med bunkrar och andra anläggningar i Täby är detta de senaste delarna i vårdprogrammen. Lovande kontakter kom till genom Norrmalms Stadsdelsförvaltning och här avses uppröjning av Djurgårdens gravfält. Vårdmetoder diskuterades avseende parker och grönområden. Även Solna kommun kom i kontakt under våren och möten bokades och här visade sig Fastighetsverket ha övertagit ansvaret för bland annat det stora Mellanjärvagravfältet genom det stora reservat i vilket gravfältet ingår.

Det stora Mellanjärvagravfältet är nu uppröjt och endast skylten återstår att montera.

Betesvård under sommaren

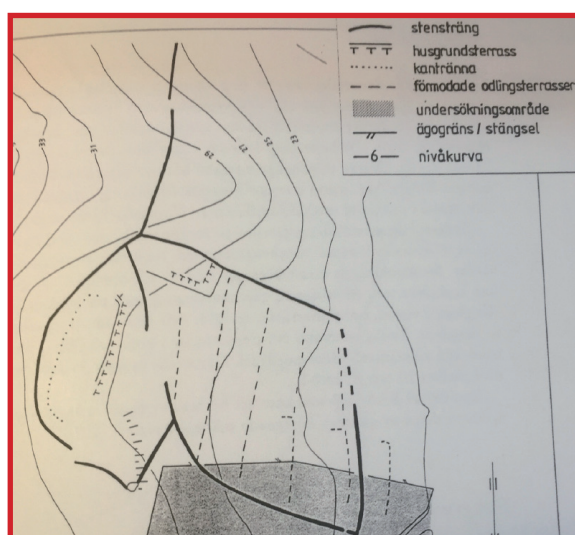
Sommaren var som vanligt lågsäsong för vårdarbeten. De fyrbenta fornvårdarna var dock i fortsatt tjänst! En del besiktningar och genomgångar skedde dock bland annat i Upplands Väsby och Österåker. I Upplands Väsby var sedan vintern en problematisk skogsavverkning som misslyckats genom kommunikationsmissar mellan kommun och entreprenör. Tomtaskogen hade kända fornlämningar i form av stensträngar men inget syntes eftersom ris låg som en matta över området. Detta skulle dock senare visa sig vara en mycket fin och värdefull lokal. Skadorna var dock inte så stora utan föreföll ha berört enstaka stenar i de stensträngar som finns här.

Maastricht

Höstsäsongen inleddes med deltagande i arkeologkongress i Maastricht. EAA-mötet var mycket omfattande och här fanns flera sessioner som handlade om vårdfrågor. Det kan definitivt konstateras att den svenska lagstiftningen och vår kännedom om den totala massan av fornlämningar genom fornminnesregistret är unikt. Nästa alla kolleger i utlandet redovisade diverse svårigheter med vård av fornlämningar. Vår modell var något avundsvärd visade det sig!

Många höstbesök

Liksom tidigare blev september, oktober, november intensiv med talrika besök i kommunerna. Nästan alla kommuner hade nu besökts utom Lidingö, Sundbyberg och Nykvarn. Efter städning på den tidigare skadade Tomtaskogen visade sig skadorna tämligen ringa. Enstaka stenar i stensträngar hade förvisso rubbats men mycket intressant är att här syns lämningar som sannolikt tillhört en forntida, kanske järnålderstida gård med två stora husgrundsterrasser

Vinkelbyggda husgrundsterrasser, stensträngar och åkterterrasser ligger bevarade i Tomtaskogen i Upplands Väsby. Detta är ett blivande vårdområde av stort värde. Karta B Sander 1996.

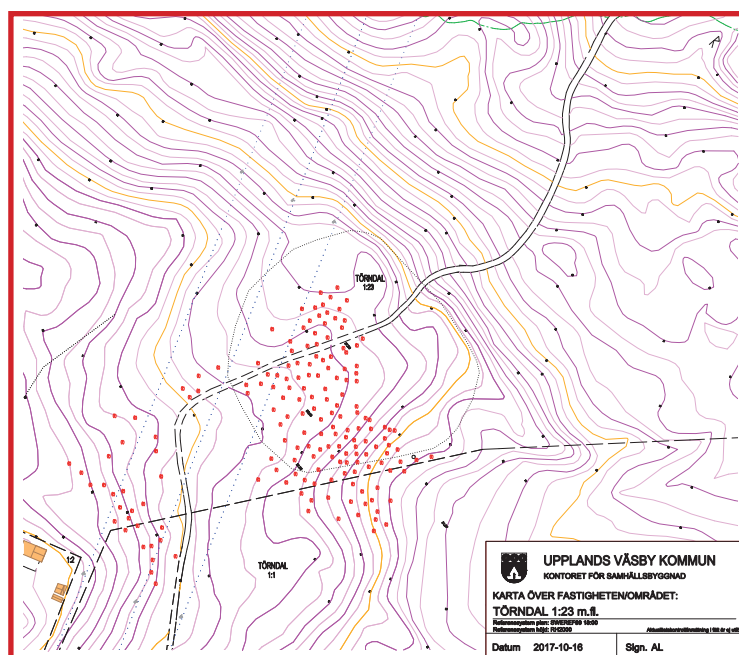
och en stensträng som hägnade in gårdsplatsen. Dessutom kan urskiljas åtminstone tre åkerterrasser som ligger i omedelbar anslutning till gårdstomten. Miljön är tyvärr skadad i kanten genom småhusbebyggelse på 1990-talet men är fortfarande en mycket sevärd fornlämning som kommunen avser vårda. Här planeras förbättring vilket kommer att passa väl in i landskapsbilden. I samband med denna bebyggelse gjorde arkeologer på 1990-talet en kartering av området. Den karta som då upprättades kunde nu följas och då ser man hur gårdsplatsen är närmast helt bevarad.

Kommunen har även planer på att ta med ett stort område med röjningsrösen som en intresserad Ortsbo har röjt fram. Miljön är av stort antikvariskt värde då det kan vara spår av hackerörsliknande verksamheter.

Det stora Mellanjärvagravfältet visade sig också vara åtgärdat vid besök under hösten. Fastighetsverket planerar för betesdrift vilket är en bra utveckling. Den kraftiga slytillväxt som fanns här tidigare är nu avröjd och bortforslad utan att några spår syntes. Kompletterande avverkningar kunde vi enas om på plats. Fastighetsverket är också en bra partner i röjningar på Bogesundsreservatet där flertalet stora objekt nu vårdas.

Sigtuna kommun kom också igång och vid utfärd med planeringschef och arkeologer från museet kunde vi enas om igångsättning med vårdinsatser på de objekt som tidigare finns i programmet. Lyckligtvis vårdas en del av dessa redan genom betesdrift. För de objekt som måste röjas och avverkas nådde vi enighet. Liksom vid många objekt där trädbestånd har etablerats gäller att man iakttar viss hänsyn.

Huddinges projekt med fornstigen genom vissa tätbebyggda områden krävde ganska omfattande avverkningar och röjning. Här hade man satt upp skyltar om att arbete pågick som på ett bra sätt informerar allmänheten om varför åtgärderna sker. Dessutom hade man

Röjningsröseområde vid Törndal/Harva i Upplands Väsby. Områdets röjningsrösen är markerade med röda punkter.

i september en officiell invigning av fornstigen med politiker och tjänstemän inblandade och guidningar och allmän information. Över 300 personer deltog och man kan märka att fornvård nu är väl etablerad i kommunen. Sedan start i april har två man arbetat på heltid med fornvård och därmed har kommunen plötsligt seglat upp som en av de mer aktiva i länet. Ett skyltprogram planeras för kommande år vilket kommer att ytterligare förbättra förankringen bland medborgarna. Man kan konstatera att åtgärder som dessa behövs. Ett av de mycket sevärda objekten, Vista gravfält och bytomt, är belägna omedelbart intill Vistaskolan. Enligt uppgift kände man på skolan inte till något om dessa fornlämningar trots att barnen leker där dagligen.

De kommuner som här kort beskrivits är särskilt de nya men i övrigt har verksamheten rullat på i de övriga kommunerna liksom tidigare. På flera håll är man igång med att forma fornvårdsprogram så att en samlad skötselplan ska finnas. I fallet Sigtuna visade det sig att ingen dokumentation fanns om vad kommunen tidigare sysslat med inom fornvård. Det finns endast den sammanställning som länsmuseum tog fram år 2009. I Värmdö kommun har en särskilt anställd arkeolog tagit fram ett omfattande och välgjort dokument och så arbetar man på flera håll. Täbymodellen med ett omfattande fornvårdsprogram har inspirerat många.

Arbetsanvisningar

De är ofta ganska omfattande men där det gäller kraftigt igenväxta miljöer brukar man i regel förstå att när träd har invaderat gravhögar eller andra fornlämningar och man ser hur rötter går ner i en tänkt gravgömma, kommer förståelsen att man måste avverka och senare lågkapa stubbar. Vindbyar har nästan alltid lämnat rotstalp i skogsmiljön så att man kan peka på avskräckande exempel på vad som kan hända.

Fortsatt gäller att vi i fält ofta kommer fram till hur röjningsinsatser primärt får fram fornlämningar men att de alltid måste följas upp med kontinuerlig avröjning och bortforsling, samt städning av marken. Återkommande ämne är att få fram angelägenheten att föra röjklingen i två omgångar som regel. Nästan alltid är marksikten så ringa att man inte kan föra röjaggregatet tillräckligt nära marken utan att kapsnittet läggs kanske 20-50 cm högt. Därav följer att efter en första bortforsling måste man återvända och lågkapa de smala och på sikt eventuellt farliga stubbarna. Bortforsling sker bäst med lättare maskiner med lågt marktryck och sådana har man i flera fall skaffat till arbetslagen. Markstädning, dels traditionell fagning om våren, dels bortforsling av slättergräs, är ett ämne som vi regelmässigt diskuterar. Att magra upp marken är en process som tar sin tid men glädjande är att vi ofta är överens om detta.

Biologer och ekologer är förstås angelägna om sina värden men detta går alltid att komma överens om. Vikten av att lämna död ved för minifaunan går att kombinera med fornvård. Ett gravfält med enstaka grov död ved kvarlämnad har ingen betydelse för fornlämningsskyddet! Likaså är vi ofta överens om att lämna partier av lågvuxen vegetation med ytliga rötter som gamla fruktträd, bärbuskar, nyponsnår, hasselbuketter och rönnar. Ett landskap med höga kulturvärden i form av fornlämningar har samhörighet med dessa typer av kulturväxter. I ideala fall när man får kombinerat med beten kan det forntida ängslandskapet i viss mån återskapas och med detta höga trivselvärden.

Fornvårdande kommuner

De under året aktiva kommunerna är som framgått av olika karaktär vad gäller politisk styrning, administration, ägarförhållanden, arbetsorganisation, vårdformer osv. Här listas kommunerna med antal objekt som på något sätt vårdas och där informationsskyltar finns eller planeras. Givetvis finns ett mörkertal avseende objekt som vårdas på privat basis, tex genom fortsatt levande jordbruk med betesmarker i hagmark. Hur många objekt som vårdas på frivillig väg går ej att uppskatta men de är troligen ganska många.

I fallande skala antalsmässigt är följande kommuner aktiva. Dock är ibland få områden relativt arbetskrävande och med stor yta. En särställning intar dock Täby kommun med ett stort antal objekt där man ändå klarar av årlig vård. Vissa objekt är relativt sentida och av självklara skäl mycket robusta. Norra Frontens befästningar är ofta byggda i betong men vissa partier i grov kallmurad form. De har tillkommit för över 100 år sedan och är välbevarade.

I många fall avser rådgivning även utsparade fornlämningar som ligger i tätorterna som impediment. En del av dessa kan förses med informationsskyltar och på så vis berika en park/skogsmiljö och småningom inlemmas i vård/skötselprogrammet.

Täby kommun

Skötselprogram med 39 objekt, varav 15 gravfält, 6 runristningar, 6 delområden i Norra Fronten. Dessutom ett antal ensamliggande gravrösen, husgrunder, fångstgrop etc. Runristningarna vid tex Fällbro är i år åtgärdade och här klipps gräset upp till 6 gånger om sommarhalvåret.

Upplands Väsby

Ett omfattande program med 26 objekt. Eddaparken, Vilundaåsen, Sanda, Smedby, Zamoras kulle och Gunnes gård har flera fina gravfält vardera medan Hjortparken som ett skötselområde innehåller ett 10-tal olika fornlämningar från bronsålder och fram i tiden. Vidare är påbörjat det mycket intressanta området Tomtaskogen med stensträngar och husgrundsterrasser samt eventuellt hackerörsområde vid Harva. Det senare är omfattande i storlek men även här är betesdjur redan igång och det bör bli ett mycket fint vårdobjekt.

Järfälla

Kommunen vårdar 15 objekt. Gåseborg fornborg vid Mälaren är ett välbesökt och fint vårdat område. Flertal gravfält vårdas som Kvarnbacken, Bonnies Hage, Geografivägen, Fruns Backe, kyrkbyns gravfält. Vidare kommer nu flera bytomter under vård liksom runristningar. Nytt skyltprogram tas fram dock med mycket små skyltformat.

Värmdö

Här finns nu ett omfattande skötselprogram framtaget och 13 objekt vårdas. Flera stora gravfält, bland annat Säby, Evlinge, Farsta, Väsby och Hemmesta med fyra angränsande gravfält. Dessutom några mindre objekt som Ösby, Återvall, Lövhamra och Älvsby.

Huddinge

Här prioriteras en fornstig som nämnt tidigare med sammanlagt 11 objekt. De är gravfält vid Glömsta, Vista, Kästa och Högsäter. Vårbygravfältet ligger utanför fornstigen men

vårdas även. Till gravfälten ingår andra objekt som tillhörande bytomter, runhäll samt fossil åkermark. Enstaka stensättningar ligger i anslutning till fornstigen. Ett nytt skyltprogram planeras till våren.

Botkyrka

I Botkyrkas vårdprogram med 11 områden ingår klassiska lokaler som Slagsta hällristning, Hallundas boplats, gravfält och storröse. Dessutom vårdas område i och kring den så kallade Albykistan. Vid Hågelby pågår betesvård liksom vid Skrevsta gravfält och bytomt och vid Kyrkkulla, Kattkulla, Älvesta liksom borgen Skansberget och Skanssundet skans vårdas även.

Österåker

11 områden ingår i årlig vård. Det är järnåldersgravfälten Kuckubacken, Berga, Ekbacken, Röllingby, Runöområdet, Skånsta, Husbyområdet, Näs gård, Täljö samt Tunaborgen. Denna är nu väl synlig och nås lätt med nya träramper och ny informationsskylt. Dock gammalt och diskutabelt tak!

Sollentuna

Här är 10 objekt listade. Det är flera järnåldersgravfält som Viby, Edsängen, Lokevägen, Drottsvägen, Barrvägen och Kummelbyvägen. Andra objekt är Viby bytomt, Tuna runhäll, Kungshögen och Engelska Parken.

Upplands Bro

För närvarande är 10 objekt i vård men ett flertal ytterligare planeras och man har projektanställt en arkeolog för detta. De objekt som nu är vårdade är området Rösaring med gravfält, processionsväg och labyrint. Vidare de omfattande gravfälten nedom åsen som Tibble, Sanda samt boplatsområde. Dessutom vårdas Råbygravfält, Almarestäkets borgkulle, Dalkarlsbacken och gravfält Assurs hög

Tuna biskopsborg i Österåker är en ruin med ett påbyggt tak sedan 1960-talet. Detta bör på sikt tas bort och ruinens murkrön konserveras.

Vallentuna

Här vårdas för närvarande 8 områden. Dock finns en mer omfattande plan som ska träda i kraft kommande säsonger. De objekt som nu vårdas är Hammarbacken, Kvarnbadet, Hacksta, Lingsberg och Hövdingabacken. Dessutom har naturvårdsavdelningen vid länsstyrelsen inrapporterat insatser runt Angarnssjöängen. Det gäller Örstaristningen, gravfält vid utloppet samt runstenen.

Norrtälje

I kommunen vårdas 7 områden. De är två gravfält vid Rimbo. Ruiner vid Edsbro och Mörby är problematiska med privat vård men de hålls öppna. Karls kyrkomiljö likaså. Långsjön och Kvarntorpet är två andra mer osäkra objekt.

Sigtuna

Här är som framgått en ny tillkommen kommun med 7 objekt. De är gravfält vid Klockbacken, Södra Til, Rävsta, Valsta, Sundvedatorp, Nyboda samt gravfält med Nordians hög. Delvis beteshävd men andra vårdinsatser är inplanerade till våren med nya besiktningar i fält.

Ekerö

Här inrapporteras 6 vårdade områden. De är järnåldersgravfälten Ekbacken, Nyckelby, Helgö området, Hovgården samt offerkastet Fantans Hög. Inga besök under året men detta är enligt uppgift från kulturchefen.

Nordians hög är väl synlig men här krävs mer åtgärder. Informationsskylten ska ersättas.

Vaxholm

Statens Fastighetsverk har skötsel för Bogesundsreservatet och här ingår 5 fornvårdsobjekt som vårdas genom arbetslag som anlitas från Skogsstyrelsen. Områdena är den stora Pålsundsskansen, Montebellos grunder och ängslandskap, Fridhem med gravfält och den nyregisterade runstenen. Vidare vård vid Röskär och Pusshuset.

Salem

Här är insatser vid 5 områden. De är två gravfält vid Bergaholm, Skårby storröse, gravfält, stensättning samt Söderbys gravfält. Här har kommunen satsat på nya informationsskyltar vid Bergaholm och Skårbymiljön. Ett problem här är de vildsvin som gradvis skadar fornlämningarna genom uppbökning av marken. Redan är flera fornlämningar skadade.

Stockholm - Spånga

Här är nyanmälda vårdinsatser och 4 objekt är nu delvis i vård och inplanerat till våren. De är Lunda gravfält och bytomt, Skesta gravfält och Hollingers Hög samt Bromstens fornborg. Hembygdsföreningen är mycket drivande men stadsdelsförvaltningen är nu helt involverad.

Nacka

3 områden är prioriterade. De är Baggenstaket med ett par stora objekt samt Rensättra reservat med flera gravfält. Problem med att få fram arbetskraft.

Stockholm - Norrmalms stadsdelsförvaltning

Även här är nya kontakter och Djurgårdens 3 gravfält avses för vårdinsatser till våren.

Södertälje

3 objekt är för närvarande i vård. Det är det mycket omfattande området Tälje Hus, Enekullarna samt Glasberga.

Haninge

3 objekt. Det stora Jordbrogravfältet prioriteras men Källsvik och Åby ingår..

Vardera ett objekt för kommunerna Solna (Mellanjärvagravfältet), Nynäshamn (Hammersta ruin), Danderyd (Svalnässpåret), Tyresö (Fornuddens gravfält).

Prognos

Prognosen är god. Fortsatt gäller att vårda etablerade kontakter. Kommunala vårdintressenter behöver stöd vad gäller tekniska frågor men även för de antikvariska värden som finns i objekten. Inte alltid har man klart för sig dessa värden.

Glädjande är att även de kommuner där antikvarisk/arknologisk kompetens saknas är aktiva vad gäller fornvård. Det förefaller som att länets kommuner kan komma att fortsatt verka för fornvård i framtiden. Dock är fortfarande vissa kommuner inaktiva och här gäller fortsatt ökade ansträngningar för att skapa engagemang!

Gravfält vid Angarnsjöngens utlopp som avverkats och fårbetas. Grässvålen är ännu inte etablerad. Naturvårdsenheten på länsstyrelsen satsar på en promenadslinga med många vårdade fornlämningar. Bland dessa är den unika hällristningen i Örsta som nu är imålad. Foton: M Elmeståhl, Länsstyrelsen i Stockholms län 2017.

Fornvårdsrådgivning

En fortsatt ökning av intresse för fornvård har kommit igång i Stockholms län under 2017. Nästan alla kommuner har nu pågående fornvårdsverksamhet.

Den kanske mest omfattande fornvården fungerar dock liksom tidigare årtusende genom naturlig hävd. Betesdjur håller fortfarande betydande områden fria från sly och gräs.

Den nya satsning som länsstyrelsen i Stockholms län initierade från våren 2015 har fungerat väl genom ökat kontaktskapande mellan länsstyrelsens konsult och mycket engagerade tjänstemän från olika delar i den kommunala förvaltningen.